

Małgorzata Karwałowska

ŻYCIE w metaforach uczniowskich

„Życie ma to do siebie, że nie można go powtórzyć”
(Zbigniew Trzaskowski)

Metafory ŻYCIA potoczne i filozoficzne

Badania poświęcone metaforze jako zjawisku językowemu mają już swoją wielowiekową tradycję¹, a mimo to wzrost zainteresowania tą właśnie odmianą polisemii jest ciągle ogromny. Pisząc o metaforze, jednym z kluczowych pojęć teoretyczno-literackich, poetyckich, leksykalnych i semantycznych, należałoby przytoczyć jej definicję. Okazuje się jednak, że mimo rozlicznych prób czynionych na przestrzeni wieków od Arystotelesa² począwszy, nie udało się stworzyć jednej obligatoryjnej formuły, która zadowoliliby wszystkich, a zatem, tak jak słusznie zauważa J. Maćkiewicz, termin ten do dzisiaj nie został zdefiniowany do końca, a raczej – ma wiele definicji³.

Co prawda nie będzie moim zadaniem podjęcie kolejnych przybliżeń w celu zdefiniowania zjawiska, ale posługując się terminem „metafora”, wypada przecież wyjaśnić, jaki sens przypisuję mu w tych rozważaniach. Otóż będę rozumiała metaforę przede wszystkim jako zjawisko myślenia, a dopiero wtórnie języka⁴. Istotna staje się dla mnie odpowiedź na pytanie, co kojarzy przeciętny młody użytkownik języka polskiego z wyrazem *życie*? Jaka wiedza o *życiu* zostaje utrwalona w metaforach uczniowskich⁵? Jakie asocjacje i konotacje tego wyrazu zawierają podawane przez młodzież konstrukcje przenośne?

¹ Patrz na ten temat informacje zawarte w książce T. Dobrzyńskiej, *Metafora*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.

² Arystoteles, *Poetyka*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1990.

³ J. Maćkiewicz, *Metaforyka a językowy obraz świata (na przykładzie metaforyki morskiej)*, „Etnolingwistyka” 3, 1990, s. 49–58.

⁴ Podobne rozumienie metafory proponuje J. Maćkiewicz, op. cit.

⁵ Badania ankietowe przeprowadziłam wśród młodzieży szkół lubelskich. Respondentami moimi byli uczniowie drugich klas gimnazjalnych i trzecich klas licealnych (łącznie 160 osób). Młodzież miała odpowiedzieć na pytanie: „Czym, według Ciebie, jest życie? Przedstaw to w sposób metaforyczny”.

Należy przypuszczać, że wiedza młodego człowieka na temat życia to wiedza naiwna, zdroworozsądkowa. Wszak, jak dowodzi M.A. Krapiec⁶, język określany bywa często rezerwuarem zdrowego rozsądku. Istotne zatem wydało mi się ustalenie, do jakich metafor odwoła się młodzież, gdyż, jak sądzę, nie będą one dziełem przypadku, ale wyrazem jej doświadczenia.

Zanim jednak przystąpię do analizy zgromadzonych wyrażeni metaforycznych dotyczących życia, proponuję poświęcić chwilę samemu pojęciu.

Czym więc jest życie?

Słownik języka polskiego pod redakcją M. Szymczaka⁷ odnotowuje pięć znaczeń rzeczownika *życie*:

- 1) 'stan organizmu polegający na nieprzerwanym ciągu biochemicznych procesów przemiany materii i energii, związanych z wymianą materii i energii z otoczeniem, charakteryzujący się tym, że organizm odżywia się, oddycha, wydalą zbędne produkty, reaguje na szereg bodźców, wzrasta, rozmnaża się, częstokroć ma zdolność poruszania się';
- 2) 'istnienie, egzystencja, bytowanie; działanie w pewnych warunkach',
- 3) 'siły żywotne, energia; żywotność, werwa';
- 4) 'objawy istnienia gdzieś wielu istot żywych, przebywanie gdzieś ludzi, ruch',
- 5) pot. 'utrzymanie, wyżywienie'.

Tak więc definicja słownikowa wiąże słowo *życie*, po pierwsze – z czynnościami organizmu, po drugie – z warunkami życia, po trzecie – ze zdolnością człowieka do intensywnego działania, po czwarte – z oznakami istnienia innych ludzi i po piąte wreszcie – z warunkami materialnymi.

Warto także przywołać w tym miejscu opinie o życiu autorytetów religijnych i moralnych, takich jak np. Jan Paweł II i Albert Schweitzer oraz zastanowić się nad tym, czy echo ich wypowiedzi znajdzie wyraz w przerośnięciach uczniowskich.

Jan Paweł II w *Evangelium vitae* tak pisze na temat życia:

Życie człowieka pochodzi od Boga, jest Jego darem, Jego obrazem i odbiciem, udziałem w Jego ożywczym tchnieniu. Dlatego Bóg jest jedynym Panem tego życia: człowiek nie może nim rozporządzać, [...] życie zawsze jest dobrem, [...] zostaje powierzone człowiekowi jako skarb, którego nie wolno mu roztrwonić i jako talent do wykorzystania⁸.

⁶ M.A. Krapiec, *Język i świat realny*, Lublin 1985, s. 9.

⁷ *Słownik języka polskiego*, pod red. M. Szymczaka, t. 3, Warszawa 1983. Podobnie definiują ten wyraz inne współczesne słowniki języka polskiego. Warto w tym miejscu nadmienić, że np. w analizach socjologicznych pojawia się pojęcie „życia społecznego”, które oznacza „ogół zjawisk wynikających ze wzajemnego oddziaływania jednostek i zbiorowości przebywających na odpowiednio wyodrębnionej przestrzeni” (por. J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s. 29 oraz S. Kosiński, *Socjologia ogólna. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1989). P. Sztompka *życie społeczne* ukazuje jako kategorię opisową, empiryczną, konkretną, „odnoszącą się do zjawisk obserwowalnych, obejmujących wszystkie przejawy ludzkiego, zbiorowego istnienia” (*Pojęcie struktury społecznej. Próba uogólnienia*, „Studia Socjologiczne”, nr 3 (114), 1989, szczególnie s. 185–186).

⁸ Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, Częstochowa 1995, s. 61, 71 i 97.

A zatem w Encyklice Jana Pawła II życie traktowane jest jako święte, nienaruszalne, jako coś co ma wielką wartość, ale też jako pewien rodzaj zobowiązania, które zostaje nałożone na każdego z nas. Ponadto, ponieważ istnienie człowieka pochodzi od Boga, toteż zarówno jego życie, jak i jego śmierć są w ręku Stwórcy. Człowiek ma tylko „bronić życia i umacniać je, czcić je i kochać”⁹. W *Evangelium vitae* akcentuje się jednak swoisty paradoks między kruchością życia a jego wielką wartością.

Z kolei znakomity pisarz, wybitny lekarz, społecznik i myśliciel – Albert Schweitzer w książce zatytułowanej *Życie* tak o nim napisał:

Świat przedstawia rozpaczliwe widowisko przejawów woli życia bezustannie kierujących się przeciwko sobie. Jedno istnienie utrzymuje się przy życiu kosztem zwalczania i zagłady drugiego. Świat jest okrutny i wspaniały, jest bezsenssem w tym, co pełne sensu, pełnią cierpienia w tym, co pełne radości¹⁰.

Cokolwiek jednak powiedzielibyśmy na temat życia, jedno jest pewne – wielu ludzi pragnie żyć jak najdłużej i obawia się śmierci.

Koncepcje ŻYCIA w wypowiedziach uczniów

Przyjrzyjmy się zatem, w jaki sposób młodzież myśli i pisze o życiu. Oto podane przez nią konstrukcje przenośne¹¹:

ŻYCIE

- *jest krętą drogą ze skrzyżowaniami, toteż trzeba dokonywać nieustannych wyborów, które są czasami bardzo trudne i błędna decyzja warunkuje późniejsze wydarzenia; jest drogą pełną zakrętów i wybojów, z jednej strony, a z drugiej, jest drogą szeroką i wygodną, ale nie dla wszystkich; życie to droga, która dla każdego wędrowca zaczyna się w jakimś punkcie i w jakimś miejscu się kończy* – (12)¹²;
- *jest darem; jest darem od Boga / cudownym darem od naszego Stwórcy* – (10);
- *to rolka papieru toaletowego: długie, szare i do dupy* – (9);
- *to księga; ogromna księga. Co dzień odwraca się jedną stroną / nie można ominąć żadnej strony / nigdy nie wiadomo, co będzie na następnej stronie* – (8);

⁹ Ibidem, s. 75.

¹⁰ A. Schweitzer, *Życie*, przełożył J. Piechowski, Warszawa 1971, s. 32.

¹¹ Pragnę zaznaczyć, że w analizach biorę pod uwagę wszystkie podawane przez uczniów przykłady, które – ich zdaniem – uchodzą za metafory, ale tak naprawdę nie są one metaforami żywymi, twórczymi. Interesujące było dla mnie to, co poprzez ten sposób użycia języka chcą przekazać młodzi ludzie, a czego nie wyrażają za pomocą wypowiedzi dosłownej. Ponadto, jak słusznie zauważa R. Tokarski: „jedna rzecz wydaje się bezsporna: metafora potoczna [podkreślenie moje – M.K.] jest znakomitym zbiorem danych językowych, na których podstawie można odtworzyć sposób myślenia użytkowników języka o świecie, o otaczającej rzeczywistości” (*Wartościowanie człowieka w metaforach językowych*, „Pamiętnik Literacki” LXXXII, 1991, z. 1, s. 145).

¹² Cyfra oznacza liczbę wskazań.

- *to zmienna pogoda. Raz jest ślicznie, ciepło, świeci słońce i nagle pojawia się jedna chmurka, z której zaczyna się wielka burza z piorunami / kapryśna pogoda* – (7);
- *jest podróżą / wędrowką* – (7);
- *jest wartością samą w sobie / najwyższą wartością / najcenniejszą wartością* – (6);
- *to piękny film / film czasami ciekawy, ciepły, o miłym zakończeniu, innym razem ponury i z tragicznym zakończeniem / przedstawienie teatralne / serial / telenowela* – (5);
- *jest opowiadaniem / nowelą* – (5);
- *jest huśtawką, która raz się wznosi, a raz opada* – (4);
- *to komedia / czarna komedia z kiepską obsadą / dramat / tragedia* – (4);
- *jest pościgiem / pędem za czymś lepszym / wyścigiem / wyścigiem szczurów* – (4);
- *jest przygodą / wspaniałą przygodą* – (4);
- *jest okrętem dryfującym do lądu / statkiem / łodzią* – (3);
- *jest walką / bitwą, którą nieustannie toczy my z przeciwnościami losu i z samymi sobą* – (3);
- *jest loterią. Nic nie jest w nim pewne, wszystko zależy od szczęścia* – (3);
- *to cud* – (3);
- *to choroba przenoszona drogą płciową* – (3);
- *to kwiat. Na początku jest pączek, który rozwija się, dojrzewa, krótko jest piękny, bardzo szybko więdnie i usycha, dlatego trzeba bardzo o niego dbać / to piękny kwiat / cudowny kwiat* – (3);
- *to ruletka / rosyjska ruletka* – (2);
- *to wahadło – wznosi się i opada* – (2);
- *to barwna wstęga, w której przeważa kolor szary* – (1);
- *to kawałek tortu, który każdy musi zjeść do końca* – (1);
- *jest ogrodem różanym, po którym spacerujemy często mocno się kalecząc* – (1);
- *jest lekcją, pod koniec której nie zawsze dostaje się piątkę* – (1);
- *jest egzaminem, który niejeden z nas oblewa* – (1);
- *jest długim, bolesnym porodem* – (1);
- *to lody. Czasem słodkie i kolorowe, a gdy niezbyt świeże to szare, gumowe i niesmaczne* – (1);
- *to lustro. Uśmiechaj się do niego, a będzie wspaniałe, spójrz z gniewem, a stanie się okrutne* – (1);
- *to kobieta, niby urocze, a przecież pełne humorków, a przy tym czasem okrutne* – (1);
- *jest szansą, której ludzie nie potrafią docenić* – (1);
- *jest mieszanka wybuchową* – (1);
- *to malowniczy wodospad* – (1);
- *to morze. Na początku nie widzisz drugiego brzegu, ale gdy dopływasz, często czujesz się rozczarowany* – (1);
- *to jajko, które trzeba znieść* – (1);
- *to pudełko czekoladek. Nigdy nie wiesz, na jaką trafisz* – (1);
- *to misja, która każdy musi spełnić jak najlepiej* – (1);
- *jest domkiem z kart. Sprawia radość budowanie, człowiek się cieszy, gdy całość dobrze wychodzi, ma nadzieję, że ułoży wszystkie karty, ale gdy domek się rozpada, człowiek rozczarowuje się. Nie zawsze podejmuje decyzję, by zacząć budowę od początku* – (1);
- *jest liściem na drzewie. Na jesień spada* – (1);
- *jest roślinką, która jeśli ma mocne korzenie to zniesie wichry, deszcze, burze i potopy, ale jeśli jest słaba to szybko umiera* – (1);
- *jest teatrem, w którym każdy ma do odegrania jakąś rolę* – (1);
- *jest zagadką* – (1);
- *jest ślepą uliczką* – (1);

- *jest jednym wielkim znakiem zapytania* – (1);
- *jest nalogiem. Wpadasz w niego aż do śmierci* – (1);
- *jest pielgrzymowaniem, a człowiek pielgrzymem* – (1);
- *to małe dziecko słabe, wątłe i na dodatek pełne dąsów i kaprysów* – (1);
- *to akt płciowy. Najpierw krótka przyjemność, a potem masa problemów* – (1);
- *to linia frontu* – (1);
- *jest słodko-gorkim dotykiem codzienności* – (1);
- *jest muchą spacerującą po okach na rosole, która musi bardzo uważać, aby nie wpaść do wrzątku* – (1);
- *jest pajęczyną, łatwo przyczepiają się do niej różne brudy i łatwo ulega zniszczeniu* – (1);
- *jest szambem* – (1);
- *jest pijawką, wysię z człowieka wszystko* – (1);
- *jest tajemniczym pociągami, nie wiesz, na której stacji do niego wsiądziesz, jak daleko zajedziesz i co cię w nim może spotkać* – (1);
- *jest istnieniem motyla. Długie, szare, ciężkie życie gąsiennicy i kolorowe, piękne, ale bardzo krótkie życie motyla* – (1);
- *to puszcza* – (1);
- *jest oczekiwaniem na lepszy los* – (1);
- *jest opowieścią* – (1);
- *jest iskrą, szybko zapala się i szybko gaśnie* – (1).

Już tylko pobieżne spojrzenie na podawane przez uczniów metafory ujawnia różnorodność wyobrażeń towarzyszących pojęciu *życia*. Spróbujmy poddać je analizie.

Rodzaje stosowanych przez uczniów metafor

Większość stosowanych przez młodzież konstrukcji przenośnych to metafory zleksykalizowane, które wskutek codzienności zastosowania weszły do leksykalnego systemu języka, np. *życie jest teatrem, w którym każdy ma do odegrania jakąś rolę; jest nowelą / opowiadaniem; to księga; to ogromna księga. Co dzień odwraca się jedną stroną / nie można ominąć żadnej strony / nigdy nie wiadomo, co będzie na następnej stronie; jest drogą pełną zakrętów i wybojów, z jednej strony, a z drugiej, jest drogą szeroką i wygodną, ale nie dla wszystkich*. Uczeń wykorzystuje w tych metaforach skojarzenia banalne będące składnikiem wiedzy przeciętnej, wspólnej nam wszystkim. To właśnie owe stałe wyobrażenia kulturowe sprawiają, że metafora jest jasna, czytelna dla obu stron: nadawcy i odbiorcy. Na przykład w efekcie metaforycznego nazwania życia „teatrem”¹³ ewokujemy system cech kojarzonych z tą instytucją kulturalną. Teatr, na mocy konwencji, jest miejscem, w którym aktorzy pod kierunkiem reżysera wcielają się w graną postać, a zatem nazywając życie teatrem, zakładamy jego wyreżyserowanie, rodzaj nieszczeroci, udawanie.

¹³ Metaforyczne przedstawienie życia jako teatru odnajdujemy w epigramie Greka Palladasa, ok. 425 n.e.: „Życie jest sceną i przedstawieniem, naucz się więc swej roli” oraz w ostatnich słowach Francois Rabelais’go: „Zapущcie kurtynę, komedia skończona”, cytuję za: W. Kopański, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Kraków 1985, s. 1358.

Z kolei przenieśnię, w których *życie jest drogą*, dają duże możliwości różnorodnych konceptualizacji. Spróbujmy się przyjrzeć strukturze tej metafory. Abstrakcyjne w dużym stopniu pojęcie *życia* odwołuje się do tych doświadczeń człowieka, które w większym zakresie mogą podlegać pewnej obiektywizacji¹⁴, a więc człowiek jest wędrowcem, narodziny to początek drogi, trudności życiowe to drogi kręte i rozgałęzione, momenty wahań to skrzyżowania, a koniec życia to kres drogi.

Inna metafora, która równie głęboko wrosła w naszą kulturę – *życie to opowiadanie* – zdaniem G. Lakoffa i M. Johnsona, sugeruje, że życie każdego człowieka ma strukturę opowiadania, pewnej całościowej, spójnej historii¹⁵ składającej się z części (zdarzeń, sytuacji).

Niektóre z tych metafor można rozwinąć w konstrukcje porównawcze, np. *życie jest drogą* – *życie jak droga* czy *życie to przedstawienie teatralne* – *życie niby przedstawienie teatralne*. Jak zauważa J.T. Czerkasowa, bliskość porównania i metafory „uwarunkowana jest przez wspólnotę tych procesów psychicznych, które leżą u podstaw zarówno jednego, jak i drugiego zjawiska”, jednakże porównanie to konstrukcja dająca się syntaktycznie rozczłonować, zaś metafora to nie konstrukcja i nie słowo, ale jego nowa funkcja semantyczna¹⁶. Ponadto gdyby podawane przez uczniów metafory miały charakter retoryczny, gdyby służyły podniesieniu funkcji estetycznej wypowiedzi, wówczas zbliżałyby się do porównania, ponieważ posiadają one charakter poznawczy, objaśniający zjawisko życia, tym samym zbliżają się do metafory.

Okazuje się, że sądy powszechne, utrwalone w obiegowych opiniach na temat życia, często wydają się młodzieży zbyt skonwencjonalizowane, a przez to mało interesujące, toteż, pragnąc wykazać się kreatywnością, poszukują oni innych, niestandardowych, oryginalnych określeń¹⁷. Do takich należy z pewnością metafora: *życie jest pajęczyną, łatwo przyczepiają się do niej różne brudy i łatwo ulega zniszczeniu*. W tej konstrukcji przenośnej zestawia uczeń delikatność, kruchość, nietrwałość życia z natręctwem różnych spraw, problemów składających się na istnienie człowieka (por. czasownik *przyczepić się* ‘czepiając się czegoś, uwiesić się; przyłączyć się do kogoś wbrew jego woli’ i frazeologizm: *przyczepić się do kogoś jak rzep do psiego ogona* ‘stać się natrętnym wobec kogoś narzucając się nieustannie’, po-

¹⁴ Przykłady metaforycznych konceptualizacji pojęcia *życie*, takich jak: *życie to droga*, *życie to rok*, *życie to więzienie*, *życie to ciężar*, *życie to cenna rzecz*, *życie to dzień*, *życie to płomień*, *życie to tchnienie*, *życie to fluid* prezentuje W. Baluch, *Metafora w ujęciu kognitywnym (Przegląd)*, „Ruch Literacki”, R. XXXVI, 1995, z. 2, s. 223–236.

¹⁵ Por. G. Lakoff, M. Johnson, *Metafory w naszym życiu*, przekł. T.P. Krzeszowski, Warszawa 1988, s. 200.

¹⁶ J.T. Czerkasowa, *Próba lingwistycznej interpretacji tropów. (Metafora)*, przekł. S. Amsterdamski, „Pamiętnik Literacki” LXII, 1971, z. 3, s. 268.

¹⁷ O twórczym wysiłku językowym uczniów w tworzeniu konstrukcji przenośnych pisałam w książce *Prawda i kłamstwo w języku młodzieży licealnej lat dziewięćdziesiątych*, Lublin 2001, szczególnie w rozdziale zatytułowanym *Prawda i kłamstwo w metaforach językowych*, s. 2–94.

nadto *verbum pryczepić się* występuje w związkach o znaczeniu negatywnym, np. 'pryczepił się do mnie kaszel, bronchit' czy 'pijawka pryczepiła się do stopy').

O indywidualnym charakterze niektórych metafor świadczą również te, w których życie: *jest domkiem z kart. Sprawia radość budowanie, człowiek się cieszy, gdy całość dobrze wychodzi, ma nadzieję, że ułoży wszystkie karty, ale gdy domek się rozpada, człowiek rozczarowuje się. Nie zawsze podejmuje decyzję, by zacząć budowę od początku* albo *życie jest ogrodem różanym, po którym spacerujemy często mocno się kalecząc* czy *życie jest muchą spacerującą po okach na rosole, która musi bardzo uważać, aby nie wpaść do wrzątku*. Dwie ostatnie wypowiedzi przenośne, w których życie konceptualizowane jest jako ogród różany i mucha przybierają postać sentencji, aforyzmu. Zdania te wyrażają nie tylko pewne spostrzeżenia obyczajowe, ale zawierają również ostrzeżenie: *wiedz, że trzeba uważać*.

Z kolei metafory: *życie jest loterią. Nic nie jest w nim pewne, wszystko zależy od szczęścia, czy życie jest tajemniczym pociągami, nie wiesz, na której stacji do niego wsiądziesz, jak daleko zajedziesz i co cię w nim może spotkać*, ukazują życie przez pryzmat pewnej niewiadomej, ewokują przypadkowość, nieprzewidywalność zdarzeń i niepewność losu każdego z nas. Wszak rzeczownik loteria 'gra, której uczestnicy nabywają bilety numerowane (losy), a o wygranej decyduje losowanie' w znaczeniu przenośnym oznacza 'rzecz, sytuację ryzykowną, niepewną', podobnie przymiotnik tajemniczy eksponuje 'zagadkowość, nieodgadnionność losu ludzkiego'.

Inne, interesujące wypowiedzi metaforyczne ukazują życie w terminach szkolnych, bliskich codzienności uczniowskiej, np. *życie jest lekcją, pod koniec której nie zawsze dostaje się szóstkę* i *życie jest egzaminem, który niejeden z nas oblewa*. Obie te metafory uwypuklają tę cechę życia, która wskazuje, że jest ono rodzajem sprawdzianu i nie zawsze udaje się człowiekowi przeżyć je tak, aby zasłużył na najwyższą ocenę – *szóstkę*.

Interpretacja wyrażenia metaforycznego: *życie to puszcza* nie jest jednoznaczna, oczywista, gdyż słowo *puszcza* reprezentuje temat główny¹⁸.

W żartobliwej metaforze: *życie to rolka papieru toaletowego: długie, szare i do dupy* dostrzec można zeugmę¹⁹, zjawisko tak nazwane przez tradycyjną retorykę. Wyrażenie przyimkowe *do dupy* nabiera polisemicznego statusu poprzez zeugmatyczność konstrukcji składniowej wynikającej z istnienia dosłownego znaczenia tego wyrażenia oraz potwierdzonego kulturowo jego frazematycznego sensu – 'marne, beznadziejne, przykre, złe'. Na tej samej zasadzie pojawia się zeugma w słowie *szaury*. Wyraz ten poza oznaczaniem koloru wartościuje również jakość życia. Wypo-

¹⁸ W metaforze wyraz użyty dosłownie określany jest jako temat pomocniczy, natomiast wyraz przenośny jako temat główny. M. Black (*Metafora*, „Pamiętnik Literacki” 1983, z. 2), na oznaczenie elementów wyrażenia metaforycznego, używa określeń: przedmiot wtórny (pomocniczy) – przedmiot podstawowy (główny), zaś N.D. Arutiunowa (*Metafora językowa* (I) (*składnia i leksyka*), „Teksty” 1980, z. 6 oraz *Metafora językowa* (II) (*składnia i leksyka*), „Teksty” 1981, z. 1): podmiot pomocniczy – podmiot podstawowy, natomiast I.A. Richards: nośnik – tenor (podają za: T. Dobrzyńska, *Metafora...*).

¹⁹ J.R. Taylor, *Kategoryzacja w języku. Prototypy w teorii językoznawczej*, przeł. A. Skucińska, Kraków 2001, s. 145–147 oraz s. 175 i 176.

wiedzi tego typu dostarczają także wiedzy na temat młodzieży, która lubi się śmiać, żartować, często nawet z samej siebie, a rzeczywistość ujmuje humorystycznie, z dystansem i przymrużeniem oka.

Metafory ŻYCIA w ujęciu kognitywnym

G. Lakoff i M. Johson, pisząc na temat metafor pojęciowych, dowodzą, że charakteryzują się one koherencją wewnętrzną (w obrębie jednej metafory) i zewnętrzną (w obrębie kilku metafor opisujących to samo zjawisko)²⁰. Skoro zatem metafory językowe tworzą spójne, koherentne systemy pojęciowe, przy których pomocy możemy porządkować rzeczywistość, określać stosunek mówiącego do zachodzących zjawisk i dzięki temu łatwiej, lepiej rozumieć otaczający nas świat, spójrzmy, jakie „metafory bazowe”²¹ uda się wydzielić spośród podawanych przez uczniów konstrukcji przenośnych.

Okazuje się, że zdecydowaną większość stanowią metafory, w których młodzież konceptualizuje życie jako człowieka, roślinę, owada, po prostu jakiś żywy organizm, a więc

ŻYCIE TO ORGANIZMY

życie to kobieta

życie to małe dziecko

życie to kwiat

życie jest liściem na drzewie

życie jest rośliną

życie jest pijawką

życie jest istnieniem motyla

Antropomorfizującemu sposobowi ujmowania życia przeciwstawia się metafora

ŻYCIE TO PRZEDMIOT²²

życie jest księgą

życie jest huśtawką

życie jest okrętem

życie jest statkiem

życie jest łodzią

życie jest wahadłem

życie to lustro

²⁰ Por. G. Lakoff, M. Johson, op. cit., s. 103–142.

²¹ Ibidem.

²² O tym, że życie bywa konceptualizowane jako przedmiot lub substancja zwraca uwagę T. Dobrzyńska, op. cit., szczególnie s. 125–126.

życie to pudełko czekoladek

życie to pociąg

W niektórych wypowiedziach życie ukazywane jest jako zjawisko wodne:

ŻYCIE TO SUBSTANCJA

życie to wodospad

życie to morze

Niekiedy uczniowie przedstawiają życie za pomocą metafory:

ŻYCIE TO GRA

życie jest loterią

życie to ruletka

życie to rosyjska ruletka

Z kolei wypowiedzi typu: *życie to podróż*

życie to wędrówka

życie jest pielgrzymowaniem

życie jest drogą

przywołują „metaforykę przestrzenno-kierunkowo-ruchową”²³. Metafora ŻYCIE TO PODRÓŻ²⁴ ukazuje życie niejako w układzie linearnym, z punktem początkowym i końcowym, z trudem przebywania podjętej drogi. Skoro zatem życie jest podróżą, a wędrówkę ludzie mogą odbywać jakimś środkiem lokomocji, np. okrętem, statkiem, łodzią, pociągiem, to łatwo zauważyć w tym przypadku koherencję zewnętrzną metafor, która powoduje, że o tej samej kategorii mówimy w różny sposób, za pomocą różnych metafor, np. ŻYCIE TO PODRÓŻ i ŻYCIE TO PRZEDMIOT. Jednocześnie dostrzec można w przytoczonych przykładach ślady koherencji wewnętrznej. *Statek, pociąg, łódka* itp. to nazwy środków lokomocji, dzięki którym człowiek porusza się po różnych rodzajach drogi. Mogą więc być one traktowane jako niższe, bardziej szczegółowe poziomy metafory strukturalnej ŻYCIE TO DROGA. W wielu wypowiedziach na temat życia pojawiają się także określenia człowieka jako *podróżnika, wędrowca, pielgrzyma*, które potwierdzają koherencję wewnętrzną i bazowy charakter tej metafory pojęciowej. Pomimo odległości logicznej i semantycznej przenośni: ŻYCIE TO PODRÓŻ i ŻYCIE TO PRZEDMIOT metafory te nie tylko nie wykluczają się wzajemnie, ale wręcz dopełniają, tworząc całościowy obraz pojęcia. Poszczególne wypowiedzi przenośne uwy-

²³ K. Korzyk, *PRAWDA w konwencjonalnych metaforach językowych. Preliminaria*, [w:] *Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne*, pod red. J. Bartmińskiego, M. Mazurkiewicz-Brzozowskiej, Lublin 1993, s. 59.

²⁴ O tym, że życie bywa często konceptualizowane jako podróż piszą m.in. J.R. Taylor, op. cit., s. 189 i T.P. Krzeszowski, *Aksjologiczne aspekty metafor*, [w:] *Językoznawstwo kognitywne. Wybór tekstów*, pod red. W. Kubińskiego, R. Kalisza i E. Modrzejewskiej, Gdańsk 1998, s. 80–103.

puklają kolejne aspekty życia. Spoglądanie bowiem na życie tylko z jednej perspektywy, wydobywającej zaledwie jedną jego cechę, nie pozwala zrozumieć tego pojęcia w pełni, w całej jego złożoności. Dzięki tym różnorodnym metaforom „lepiej potrafimy sobie uświadomić, czym jest życie – nasze i innych”²⁵. Ponadto niektóre z metafor są zdecydowanie uboższe niż inne. Tak np. przenośnia *życie jest pijawką, wysie z człowieka wszystko* wskazuje w zasadzie tylko na jedną właściwość życia²⁶ – jego drapieżność, to, że rujnuje ono zdrowie, siły człowieka, podczas gdy metafora: *życie to kwiat. Na początku jest pączek, który rozwija się, dojrzewa, krótko jest piękny, bardzo szybko więdnie i usycha, dlatego trzeba bardzo o niego dbać* jest zdecydowanie bogatsza, gdyż kieruje naszą uwagę ku kilku cechom życia, takim mianowicie, jak: jego rozwój, krótkość, przemijanie i potrzeba dbałości o nie.

Sensoryczność wyobrażeń związanych z życiem

Wiele spośród podawanych metafor odwołuje się do zmysłów, głównie wyobrażeń wzrokowych²⁷ (życie jest: *księgą, rolką papieru toaletowego, huśtawką, wahadłem, okrętem, statkiem, łodzią, lustrem, kwiatem, pijawką, pociągiem, motylem*), węchowych (życie jest: *kwiatem, ogrodem różanym*) i smakowych (życie to: *kawalek tortu, lody, jajko, pudełko czekoladek*). Pojawiła się również metafora synestezyjna²⁸: *życie jest słodko-gorzkiem dotykiem codzienności*, w której smak odczuwany jest w kategoriach dotyku. Dzięki tego rodzaju przenosiom pojęcie *życia* nabrało większej sugestywności, wręcz sensualnej wyrazistości.

Elementy emocyjne i oceniające

Jak słusznie zauważa T. Dobrzyńska, w akcie metaforyzacji oprócz kwestii sensoryczności wyobrażeń związanych z metaforą dostrzegać należy również występowanie czynników emocyjnych i oceniających²⁹. I rzeczywiście są one szczególnie mocno obecne w metaforach typu: *życie jest pięknym kwiatem; cudownym kwiatem; istnieniem motyla / życie jest szambem; pijawką; mieszkanką wybuchową*. Prezentowane tu konstrukcje przenośne są nośnikami ocen. Ujawniają stosunek uczuciowy

²⁵ W. Baluch, op. cit., s. 228.

²⁶ Na fakt, że rzeczywistość przedstawiona za pomocą metafory jest często uproszczona, zwraca uwagę np. K. Mosiołek-Kłosińska, *Metafora w tekście użytkowym – charakterystyka, próba oceny normatywnej*, „Poradnik Językowy” 1997, z. 10, s. 1–23.

²⁷ Przez wielu teoretyków przenośni ten aspekt komunikacji metaforycznej określany jest jako kwestia jej wizualności – por. T. Dobrzyńska, *Metafora...*, s. 233.

²⁸ O tzw. metaforach synestezyjnych T. Dobrzyńska tak pisze: „Dzięki owym szczególnym możliwościom predykacyjnym wyrażenia przenośne łączyć mogą zjawiska ze sfer różnych doznań zmysłowych, wyrażając integralność przeżyć potocznie traktowanych jako rozdzielne” – ibidem, s. 228.

²⁹ Ibidem, s. 235.

ucznia do życia. Tak np. metafory, w których życie kojarzone jest z *szambem* czy z *pijawką* ewokują jego przykre strony i zdradzają niezyczliwy, niechętny stosunek nadawcy do niego. Natomiast przenośnia: *życie jest mieszanką wybuchową* budzi wręcz uczucia niepokoju, zagrożenia, które wynikają z faktu, że przecież każdy przeciętny człowiek, dzięki upowszechnianiu się wiedzy naukowej, posiada wiadomości dotyczące reakcji chemicznych określonych związków czy mieszanin i wie, że niewłaściwe obchodzenie się z tego typu produktami może doprowadzić do ich groźnej w skutkach eksplozji. Natomiast metafory, w których życie konceptualizowane jest jako *kwiat* czy *motyl*, pokazują to pojęcie jako coś dobrego. Podkreślają jego urodę, a także beztrąsokę i lekkość (por. *lekki jak motyl*).

Z jednej więc strony przywołane w metaforach wyobrażenia budzą miłe, z drugiej zaś nieprzyjemne uczucia wobec życia. Młodzież prezentuje ambiwalencję w spojrzeniu na nie. Używając takich określeń odnoszących się do życia, jak: *dar*, *cud*, *motyl*, *kwiat* i przymiotników: *piękny*, *cudowny*, *uroczy*, *wspaniały*, *słodkie*, *kolorowe* ocenia je pozytywnie, dostrzega jego walory, ale leksemy: *nalóg*, *szambo*, *pijawka*, *linia frontu* i przymiotniki: *bolesny*, *okrutny*, *niesmaczne*, *szare* implikują już negatywne wartościowanie życia.

Cechy życia wyłaniające się z metafor uczniowskich

Każda z analizowanych metafor w jakiś sposób selekcjonuje, uwypukla i organizuje³⁰ cechy życia. Uczniowie akcentują w podawanych przez siebie konstrukcjach przenośnych, takie właściwości życia, jak:

a) kruchość, nietrwałość, delikatność, np. *życie jest domkiem z kart; roślinką, która jeśli ma mocne korzenie to zniesie wichry, deszcze, burze i potopy, ale jeśli jest słaba to szybko umiera; życie to małe dziecko;*

b) zmienność, niestałość, np. *życie jest huśtawką; wahadłem; to zmienna pogoda. Raz jest ślicznie, ciepło, świeci słońce i nagle pojawia się jedna chmurka, z której zaczyna się wielka burza z piorunami;*

c) kapryśność, humorzastość, np. *życie to małe dziecko [...] pełne dąsów i kaprysów; to kobieta, niby urocze, a przecież pełne humorków, a przy tym czasem okrutne; to kapryśna pogoda;*

d) przypadkowość, nieprzewidywalność, np. *życie jest loterią. Nic nie jest w nim pewne, wszystko zależy od szczęścia; to ruletka; to rosyjska ruletka;*

e) krótkość, np. *życie jest iskrą, szybko zapala się i szybko gaśnie; jest liściem na drzewie. Na jesień spada;*

f) trud, znój, np. *życie jest istnieniem motyla. Długie, szare, ciężkie życie gąsiennicy i kolorowe, piękne, ale bardzo krótkie życie motyla;*

³⁰ M. Black dowodzi, że posługiwanie się metaforą polega właśnie na selekcjonowaniu, zacieraniu, uwypuklaniu i organizacji cech zarówno przedmiotu podstawowego, jak i wtórnego (por. *Jeszcze o metaforze*, „Pamiętnik Literacki” 1983, z. 2).

g) uroda, piękno, np. *życie jest ogrodem różanym; to malowniczy wodospad; to piękny kwiat; to cudowny kwiat;*

h) smak, np. *życie to pudełko czekoladek; to kawałek tortu; to lody.*

Powszechny stereotyp głosi, że dzieciństwo i młodość stanowią najprzyjemniejszy, najbardziej bez troski okres w życie człowieka, a zatem można by było oczekiwać, iż w podawanych przez młodzież konstrukcjach przenośnych będzie przeważał ton optymizmu, radości, szczęścia, a więc afirmacji życia. Tymczasem większość metafor akcentuje negatywne aspekty życia, jego nietrwałość, przypadkowość, krótkość, znój.

Źródła metafor uczniowskich

Większość prezentowanych konstrukcji przenośnych to metafory konwencjonalne, które w związku z tym, że stanowią zbiór powszechnych opinii na temat życia, są łatwe w odbiorze, wylaniają się bowiem z tekstów znajdujących się w obiegu komunikacyjnym.

Źródłem metafor tego typu są:

- po pierwsze, frazeologia³¹. Istnieje w niej wiele zwrotów przenośnych, z całą pewnością znanych młodzieży, które wykorzystała ona do utworzenia własnych metafor³², np. frazeologizm *droga życia* stał się podstawą do zbudowania metafory: *życie jest drogą pełną zakrętów i wybojów, z jednej strony, a z drugiej, jest drogą szeroką i wygodną, ale nie dla wszystkich*, podobnie wyrażenia: *jesień życia* i *drzewo życia* prawdopodobnie przyczyniły się do powstania przenośni *życie jest liściem na drzewie*. Na *jesień spada* czy grupa: *iskra życia* dała przypuszczalnie asumpt do utworzenia metafory: *życie jest iskrą, szybko zapala się i szybko gaśnie*, natomiast zwrot: *życie płynie* doprowadził najprawdopodobniej do powstania następujących konstrukcji przenośnych: *życie to morze*. Na *początku nie widzisz drugiego brzegu, ale gdy dopływasz często czujesz się rozczarowany* i *życie to malowniczy wodospad*;
- po drugie, popularne filmy, książki i piosenki, np. metafora: *życie to pudełko czekoladek*. *Nigdy nie wiesz, na jaką trafisz* pochodzi z książki Winstona Gromy pt. *Forrest Gump* albo z filmu zrealizowanego na jej podstawie, przenośnia: *życie jest opowieścią* wywodzi się ze znanego młodzieży utworu W. Szekspira *Makbet*³³, z kolei wypowiedź metaforyczna: *życie jest chorobą*

³¹ Próbę odtworzenia „filozofii życia” zawartej we frazeologii podejmuje A. Pajdzińska, *Głową muru nie przebijesz, czyli „filozofia życia” utrwalona w polskiej frazeologii*, „Przegląd Humanistyczny” 2, R. XXXVIII, 1994, s. 85–93.

³² T. Dobrzyńska podkreśla, że „wyobrażenia utrwalone we frazeologii języka nie mają charakteru żywych metafor, są to tylko „metafory językowe”, „genetyczne” (op. cit., s. 127).

³³ „(Życie) jest to opowieść idioty, pełna wrzasku i wściekłości, (lecz) nic nie znacząca”, ang.: „it is a tale told by an idiot, full of sound and fury, signifying nothing”. W. Shakespeare, *Dziela* w przekładzie M. Słomczyńskiego, *Makbet*, London 1976, s. 137.

przenoszona drogą płciową została zaczerpnięta z filmu Krzysztofa Zanussiego, natomiast określenie: *życie jest nowelą* pochodzi ze słów piosenki wykonywanej w serialu „Klan”;

– po trzecie, religia – do takiego wniosku skłaniają na przykład metafory: *życie jest darem od Boga*; *życie jest cudownym darem od naszego Stwórcy*.

Przy analizie źródeł metafor uczniowskich wyraźnie zaznacza się kwestia związku łączącego język z kulturą. Pewne doświadczenia (a metafora jest zakorzeniona w doświadczeniu) są wspólne wszystkim ludziom, inne zaś są wynikiem wpływu kultury i środowiska³⁴.

Wyłaniający się z przedstawionych tu analiz obraz życia nie jest z całą pewnością obrazem pełnym, gdyż, jak słusznie zauważa R. Tokarski: „metafora to tylko jeden z możliwych językowych środków wartościowania rzeczywistości”³⁵. Niemniej jednak zaprezentowane metafory pozwoliły na wydobycie różnych odcieni znaczeniowych analizowanej kategorii. Poprzez odniesienie życia do rzeczy, zjawisk, przedmiotów znanych młodzieży, a więc sprowadzenie go do konkretnego, do poziomu doświadczenia, zostało ono w jakiś sposób oswojone. Wszystkie te konstrukcje przenośne ujawniły nie tylko to, co uczeń wie i mówi na temat życia, ale przede wszystkim to, co myśli i przeżywa, bo „ludzie nie mogą mówić i nie mówią o świecie, mówią o swym doświadczeniu świata”³⁶.

LIFE in pupils' metaphors

Abstract

The author understands metaphor primarily as a phenomenon of thinking and only secondarily as a language phenomenon. Therefore she tries to answer the following questions: what does a young speaker of Polish associate the word *life* with, what kind of knowledge about life becomes fixed in pupils' metaphors, what kind of associations and connotations of the word *life* are included in metaphorical constructions used by students of secondary school and the sixth form?

³⁴ Por. na ten temat J.R. Taylor, op. cit., szczególnie s. 197. T. Dobrzyńska również bardzo mocno podkreśla uwarunkowania kulturowe metafory. Badaczka pisze: „komunikacja metaforyczna jest z samej swej istoty zależna od wyposażenia kulturowego uczestników aktu komunikacji. [...] Tak więc metafora w oczywisty sposób jest uwarunkowana kulturowo i może funkcjonować tylko w oparciu o tę bliskość, jaka wynika ze wspólnoty egzystencji i rozwoju pewnej grupy społecznej” (*Uwarunkowania kulturowe metafory*, [w:] *Konotacja*, praca zbiorowa pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1988, s. 167).

³⁵ R. Tokarski, op. cit., s.156.

³⁶ M.J. Reddy, *Semantyczne ujęcia metafory*, przeł. T. Dobrzyńska, „Pamiętnik Literacki” LXXIV, 1983, z. 2, s. 313.

The presented metaphors enabled to show different meaning shades of the analyzed category. By means of reference to things, phenomena, objects well known to the youth and so making the notion concrete, it becomes tame in a way, e.g. *life is a road full of bends and potholes*, *life is a box of chocolates – you never know what you will meet*, *life is a wonderful gift from our Creator*. These and other metaphorical construction revealed not only what students know and tell about life, but first of all what they think and experience for people tell about their experience of the world.